

РОЗДІЛ 10 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/85>

ІСТОРИЧНО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЕКСТРАДИЦІЇ

HISTORICAL AND LEGAL PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF THE INSTITUTION OF EXTRADITION

Устінова-Бойченко Г.М., к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін

Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія»

Барабаш Н.О., к.і.н., доцент,
завідувач кафедри соціально-політичних та економічних дисциплін

Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія»

Черниш Т.В., викладач кафедри конституційного,
міжнародного та приватного права

Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню такого важливого інституту, як екстрадиція. Екстрадиція одночасно є інститутом міжнародного права та кримінального процесуального права, що спрямований на вирішення важливого моменту щодо переміщення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Інститут екстрадиції постійно зазнає змін, оскільки він повинен відповідати реаліям сьогодення та змінам вітчизняного законодавства. Історико-правові зародки існування зазначеного правового інституту вказують на те, що проблемою видачі злочинців почали опікуватися ще за часів стародавнього світу, про що свідчать відповідні історичні факти та документи. Сукупність положень кримінального, цивільного права та процесу були закріплені в давньоруській пам'ятці правової культури – Руській Правді та регулювали порядок передачі злочинців.

Сам термін «екстрадиція» було введено в офіційний правовий обіг Францією, яка була однією з провідних країн у сфері видачі злочинців, за ініціативою якої було сформовано низку нових положень інституту екстрадиції. Прийняття різними країнами нормативно-правових актів, які регулюють питання видачі осіб, винних у скоєнні злочину, сприяло розвитку та впровадженню норм, котрі регламентували забезпечення захисту прав осіб, що підлягали екстрадиції. Вирішальним етапом розвитку та формування інституту екстрадиції стало укладення договору між Великобританією та Францією, коли були закріплені положення, які забороняли видачу власних громадян та осіб, які скоїли політичний злочин.

Аналізуючи історичні факти розвитку інституту екстрадиції, можна прослідити міжнародне співробітництво держав у формуванні єдиного підходу до регулювання такого важливого інституту, як екстрадиція.

Історія становлення екстрадиції на території України має певні особливості, оскільки довгий час Україна була частиною СРСР, та за радянської доби інститут видачі правопорушників уповільнює свій розвиток і тільки після набуття незалежності інститут екстрадиції перейшов на якісно новий рівень самостійного міжнародно-правового інституту.

Ключові слова: екстрадиція, видача злочинців, злочини міжнародного характеру, міжнародні договори України, інститут міжнародного права, інститут екстрадиції.

The article is devoted to the study of such an important institution as extradition. Extradition is both an institution of international law and criminal procedure law and aims to address the important issue of the transfer of a person who has committed a criminal offense. The institution of extradition is constantly changing, as it must correspond to the realities of today and changes in domestic law. The historical and legal beginnings of the existence of this legal institution indicate that the problem of extradition of criminals began to be taken care of in the days of the ancient world, as evidenced by the relevant historical facts and documents. The set of provisions of criminal, civil law and procedure were enshrined in the ancient Russian monument of legal culture to *Russkaya Pravda* and regulated the transfer of criminals.

The very term "extradition" was introduced into official legal circulation by France, which was one of the leading countries in the field of extradition, on the initiative of which a number of new provisions of the institution of extradition were formed. The adoption by various countries of regulations governing the extradition of persons guilty of a crime has contributed to the development and implementation of norms governing the protection of the rights of persons subject to extradition. The decisive stage in the development and formation of the institution of extradition was the conclusion of an agreement between Great Britain and France, when provisions were enacted prohibiting the extradition of their own citizens and persons who had committed a political crime.

Analyzing the historical facts of the development of the institution of extradition, it is possible to trace the international cooperation of states in the formation of a unified approach to the regulation of such an important institution as extradition.

The history of extradition on the territory of Ukraine has certain features, because for a long time Ukraine was part of the USSR and in Soviet times the institution of extradition slowed down and only after independence the extradition institute moved to a qualitatively new level of independent international law.

Key words: extradition, extradition of criminals, crimes of international character, international treaties of Ukraine, institute of international law, institute of extradition.

Правове регулювання питань видачі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з'явилося ще в давнину, з часом перетворилося на повноцінний інститут, що володіє широким набором спеціальних принципів, а також складників його норм. Інститут екстрадиції продовжує розвива-

тися та модернізуватися з урахуванням зміни кількості норм міжнародного права, що регулюють видачу, особливо норм, що регулюють права людини, і норм внутрішнього права, що належать до конституційного, кримінального та кримінально-процесуального права. Активний розвиток цього

інституту пояснюється підвищенням ростом значення видачі в боротьбі зі зростаючим рівнем злочинності.

Права людини завжди були об'єктом уваги філософів, науковців та юристів, але й на сучасному етапі розвитку суспільства ця проблема не втратила своєї актуальності. Досягнувши високого рівня цивілізації, правова спільнота виробила досить велику кількість міжнародно-правових норм з метою розроблення та затвердження стандартів поведінки з правопорушниками. Розвиток міжнародного нормативного регулювання екстрадиції ускладнюється існуванням національної специфіки процедур видачі осіб, що знаходять відображення у відповідному внутрішньому законодавстві держав. Наявність достатньої кількості норм міжнародного права допомогло створити безліч міжнародних органів, основною діяльністю яких є захист прав людини. Дослідження історичних передумов виникнення та формування інституту екстрадиції допомагає зрозуміти особливості функціонування зазначеного інституту та сформувати подальші напрями реформування відповідних правових норм.

Під час проведення процедури екстрадиції суверенне право держави поєднується з правами людини та реалізується в контексті норм міжнародного та національного права у разі дотримання загальновищаних стандартів прав людини. Саме тому важливу теоретичну і практичну значимість мають гарантії захисту прав осіб, котрі підлягають процесу екстрадиції.

У сучасному світі проблема злочинності являє небезпеку не тільки для окремих держав, але і для всього людства загалом. Факт відсутності правової співпраці між державами у кримінальних провадженнях на належному рівні успішно використовується злочинцями для того, щоб вчиняти суспільно небезпечні діяння в одній державі, а надалі переховуватися на території іншої країни та тим самим уникнути кримінального покарання, а здебільшого продовжувати злочинну діяльність.

Однією із форм міжнародної співпраці держав у боротьбі зі злочинністю є інститут екстрадиції. Відповідно до норм міжнародного права екстрадиція розглядається як видача державою на запит іншої держави затриманих осіб, підозрюваних або обвинувачених у скоєнні кримінального злочину або засуджених за скоєння кримінального злочину. Регулюється процедура екстрадиції двосторонніми або багатосторонніми договорами. Крім того, видача може здійснюватися за відсутності міжнародного договору, якщо вона передбачена законодавством запитуваної держави [1, с. 88–89].

Україна має широкую договірну базу, завдяки якій компетентні органи нашої держави мають можливість на підставі чинних міжнародних угод ефективно співпрацювати з компетентними органами іноземних держав. Одним з основоположних джерел правових норм у правовідносинах між державами є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Проте необхідно зазначити ще про один нормативно-правовий акт для визначення механізму розвитку прав людини – Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, ратифіковану Законом України від 17 липня 1997 року, яка відіграла суттєву роль у формуванні сучасного європейського суспільства [2, с. 122–127].

Боротьба зі злочинністю завжди була основним мотивом міжнародного співробітництва та зобов'язувала держави об'єднувати свої зусилля, надавати один одному допомогу в реалізації кримінальної політики. Серед основних видів такої допомоги є екстрадиція. В пам'ятках літератури українського і зарубіжного права, що дійшли до нашого часу, є численні тому приклади.

У науковому світі наявні різні теорії з приводу зародження екстрадиційної процедури. Деякі науковці, такі як Е.А. Коровін, І. І. Лукашук та А.В. Наумов, додержуються думки, що інститут видачі осіб бере свій початок ще від стародавнього світу, а інші стверджують, що зародження екстрадиції пов'язане зі створенням суверенних держав [3, с. 28].

Німецький вчений А.В. Гефтер вважав, що «у стародавні часи видача була можлива тільки тоді, коли іноземець скоював злочин проти іншого іноземця в країні, де він знайшов притулок, але для видачі іноземній державі власного громадянина необхідно було, щоби його злочин проти остатнього був досить тяжким, щоби видача злочинця слугувала задоволенням почуттів ображеного народу» [4, с. 128].

Для підтвердження існування інституту видачі в рабовласницький період розвитку суспільства наводиться приклад укладення договорів між окремими державами, як, наприклад, договір 1296 р. до н.е. між царем хеттів Хеттушілем III та єгипетським фараоном Рамзесом II. У змісті цього документа зазначалось, що «якщо хтось збіжить з Єгипту та увіде до країни хеттів, то цар хеттів не буде його затримувати, а поверне до держави Рамзеса» [5, с. 11]. Цікавим є той факт, що вже в цьому договорі ми можемо спостерігати непряме закріплення положень про захист людини, а саме втікачів, від певних видів покарання. Так, у наведеному вище договорі містилася окрема норма, що підкреслювала: «та не стратять їх (рабів), та не ушкодять їх очей, вух, вуст і ніг». У рабовласницьку епоху чітко виявлялася роль екстрадиції як засобу повернення збіглих рабів [6, с. 351].

Подібні договори мали місце і в інших країнах Стародавнього світу, таких як Стародавня Греція і Римська імперія, де обов'язковому поверненню підлягали збігли раби. Наприклад, в Афінах храм Тесея надавав збіглим рабам право вимагати судового розгляду.

Розвиток екстрадиції як міжнародно-правового інституту на українських землях бере свій початок з часів Київської Русі. Першою відомою в історії спробою врегулювання відносин, які в наш час прийнято називати екстрадиційними, було укладення договору у 911 р. між князем Олегом та Візантією. У зазначеному документі було передбачено декілька процедур: обмін та видачу винних осіб, вирішення питань, пов'язаних з відшкодуванням матеріальних збитків, а також конфіскацію майна осіб, до яких була застосована процедура видачі [7, с. 308–309].

Сукупність положень кримінального, цивільного права та процесу були закріплені в давньоруській пам'ятці правової культури – Руській Правді (1136 р.). В окремих статтях регламентувалася відповідальність за приховування іноземцями збілого від власника челядина, встановлювалися правила повернення біженців. Практика розвитку інституту екстрадиції у часи Середньовіччя змінювалась під впливом факторів, пов'язаних з тим, що місцями, видача із котрих була неможлива, були визначені храми та монастирі. Розглядаючи цю епоху, слід звернути увагу на трактат 1174 р., котрий був укладений між англійським королем Генріхом II та шотландським королем Вільгельмом, відповідно до якого сторони зобов'язувалися видавати одна одній політичних злочинців [8, с. 19].

Важливим етапом революції правового регулювання видачі науковці пов'язують з періодом буржуазних революцій, оскільки саме в цей період особливу увагу приділяли видачі «політичних злочинців» і появі «права на притулок».

Однією з провідних країн у сфері видачі злочинців була Франція, за ініціативою якої було сформовано низку нових положень інституту екстрадиції. Також саме завдяки Франції було введено термін «екстрадиція», котрий вперше увійшов в офіційний правовий обіг у декреті від 19 лютого 1791 р., яким регламентувалися окремі процедури видачі [9, с. 5].

З кінця XVIII–XIX ст. починають зароджуватись нові положення інституту екстрадиції. У Конституції Франції 1793 р. зазначалось: «Французький народ надає притулок іноземцям, які були вигнані за межі своєї батьківщини за відданість свободі. Він відмовляє в наданні притулку тиранам». Після юридичного закріплення права на притулок видача почала набувати характеру взаємної правової допомоги держав у боротьбі зі злочинністю. Необхідно зазначити, що XVIII ст. характеризується також формуванням

спеціальних міжнародно-правових норм про видачу правопорушників, які набували закріплення у трактатах політичного характеру. У 1802 р. укладається перша багатостороння угода про екстрадицію – Ам'єнський договір. Наприкінці XIX ст. у Монтевідео була укладена конвенція з міжнародного кримінального права, окремі статті якої стосувалися питань видачі. Слід зазначити, що саме у цей період починається закріплення питань про проведення процедури екстрадиції на національному рівні. Перший у світі Закон про екстрадицію був прийнятий Бельгією у 1833 р. Пізніше, на досвіді Бельгії, були прийняті аналогічні закони і в інших країнах: США (1848 р.), Англії (1870 р.), Голландії (1875 р.), Аргентині (1885 р.), Швейцарії (1892 р.), Мексиці (1897 р.) та ін. державах. У вищезазначених нормативно-правових актах на перший план поставлена видача правопорушників за загальні злочини [10, с. 350–354].

Прийняття різними країнами нормативно-правових актів, які регулюють питання видачі осіб, винних у скоєнні злочину, сприяло розвитку та впровадженню норм, котрі регламентували забезпечення захисту прав осіб, що підлягали екстрадиції. Так, наприклад, саме в цей період був закріплений принцип «подвійної підсудності», згідно з яким дія або бездіяльність винної особи повинна вважатись злочином відповідно до кримінального законодавства обох держав; а також принцип «спеціалізації», котрий встановлює вимогу, що видана особа підлягає покаранню тільки за те суспільно небезпечно діяння, за яке вона була видана.

Одним з найважливіших етапів розвитку інституту екстрадиції необхідно вважати 1852 р., коли під час укладення договору між Великобританією та Францією були закріплені положення, які забороняли видачу власних громадян та осіб, які скоїли політичний злочин.

Міжнародне співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю посилюється у XX ст. У 1902 р. у Мехіко прийнято конвенцію про видачу, яку підписали 17 держав. У 1907 р. конвенцію про видачу укладають Коста-Рика, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа і Сальвадор; у 1911 р. – Еквадор, Перу, Колумбія, Болівія й Венесуела. У 1933 р. у Монтевідео була прийнята Міжамериканська конвенція про видачу. У 1952 р. Ліга Арабських держав прийняла Конвенцію про видачу. У 1957 р. була прийнята Європейська конвенція про видачу правопорушників, у 1962 р. – Конвенція держав Бенілюксу, Скандинавський договір про видачу. У 1990 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Типовий договір про видачу. Значущу роль для інституту видачі відіграло прийняття в 1998 р. Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, який містить частину 9 «Міжнародне співробітництво та судова допомога». У другій половині минулого століття відбулося відчутне посилення руху на підтримку закріплення прав людини на всесвітньому рівні [10, с. 350–354].

Повертаючись до історії становлення екстрадиції на території України, необхідно зазначити, що за радянської доби інститут видачі правопорушників уповільнює свій розвиток, договірне регулювання обмежується взаєминами із

соціалістичними країнами та тільки з розпадом СРСР створюються умови для переходу екстрадиції на якісно новий рівень розвитку в правовій системі України як самостійного міжнародно-правового інституту.

З прийняттям Кримінального кодексу України 2001 р. інститут екстрадиції отримав перше офіційне закріплення у нормативно-правовій системі нашої держави. У ч. 1 ст. 10 ККУ [11] законодавцем конкретизоване положення Конституції України, яке закріплене ст. 25, що забороняє видачу громадян України [12].

Питання процесуального порядку проведення процедури видачі осіб закріплене у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 р. Варто зазначити, що прийнятий 2012 р. КПК України суттєво оновив інститут екстрадиції. Згідно з національним законодавством, екстрадиція вживається в значенні видачі особи (іноземця або особи без громадянства) державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку [13].

Законодавством України встановлена умова про те, що передача має бути передбачена міжнародним договором, тобто за відсутності такого багатостороннього чи двостороннього договору передача відбуватися не може (питання про передачу не може бути вирішене і в дипломатичному порядку).

Різні міжнародні документи були ратифіковані Україною, серед яких – Конвенція про передачу засуджених осіб від 21 березня 1983 р., Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р., Додатковий протокол 1975 р. та Другий додатковий протокол 1978 р. до Конвенції, Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р., Типовий договір про видачу, прийнятий резолюцією 45/116 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990 р., а також укладено близько 30 договорів з іншими державами про правову допомогу Україні.

Тому, досліджуючи історію розвитку екстрадиції, можна визначити основні історичні моменти та періоди розвитку цього інституту: 1) Стародавні часи – кінець XVII ст.; 2) XVII ст. – перша половина XIX ст.; 3) 1802–1943 рр.; 4) з 1943 і до нашого часу. Історія розвитку інституту видачі злочинців охоплює всі історичні типи суспільства, однак лише у новий час видача набула загальнолюдського значення стосовно злочинів міжнародного характеру та злочинів проти миру і безпеки людства. Протягом усього розвитку інститут екстрадиції зазнав великої кількості змін. Позитивною тенденцією розвитку інституту видачі особи є його гуманізація, що сприяє підтриманню балансу між завданнями боротьби зі злочинністю та захистом інтересів осіб, що підлягають видачі. Політичне спрямування України до євроінтеграції, динамічний розвиток її міжнародного співробітництва з європейськими країнами у всіх сферах суспільного буття, у тому числі і у галузі протидії злочинності, висувають перед вітчизняною наукою кримінально-процесуального права та перед законодавцем нові завдання, одним із головних серед яких є подальший розвиток та удосконалення інституту екстрадиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / за ред. Мицик В.В. Харків : Право, 2020. Т. 2. 624 с.
2. Гришук Г.М. Реалізація інституту видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення в правозастосовній практиці. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 2. С. 122–127.
3. Лукашук И.И., Наумов А.В. Выдача обвиняемых и осужденных в международном уголовном праве. Москва, 1998. 160 с.
4. Гефтер А.В. Европейское международное право. Санкт-Петербург. 1980. 619 с.
5. Бойцов А.И. Выдача преступников. Санкт-Петербург : Юридический центр. 2004. 264 с.
6. Минкова Ю.В. Институт выдачи преступников в международном праве. Москва : Издательство РУДН, 2002. 199 с.
7. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. Ростов-на-Дону : Феникс. 1995. 640 с.
8. Свистуленко М.П. Екстрадиція в правовій системі України: основні кримінально-правові аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ : Акад. адвокатури України, 2005. 237 с.
9. Кутиков В. Принцип взаимности и его применение в области международного публичного и международного частного права. Т. 1. София : Изд-во на Българската Академия на науките. 1967. 256 с.
10. Нестеренко С.С. Исторический розвиток інституту екстрадиції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 48. С. 350–354.
11. Кримінальний кодекс України : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2001, № 25–26, ст. 131.
12. Конституція України. *Відомості Верховної Ради*. 1996, № 30, ст. 141.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88.